

KU LEUVEN

HOGER INSTITUUT VOOR
WIJSBEGEERTE
KARDINAAL MERCIERPLEIN 2
3000 LEUVEN

Literatuur en lichaam:

De vervlechting van taal en waarneming in de filosofie

van Maurice Merleau-Ponty

W0AD5a: Bachelorscriptie met seminarie: Fenomenologie en wijsgerige antropologie

Coördinator: Professor U. Melle

Verhamme Jenske

Bachelor Wijsbegeerte – 120 sp.

Academiejaar 2014 - 2015

Abstract:

Het lezen van een tekst kan je blik op de wereld grondig veranderen. Deze tekst probeert een eerste aanzet te geven om hierover na te denken op basis van de existentiële fenomenologie van Franse filosoof Maurice Merleau-Ponty (1908-1961). Hiervoor spits ik toe op de beschrijving van de begrippen ‘taal’ en ‘betekenisgeving’. De onderzoeks vragen in deze tekst zijn:

- a) wat is taal volgens Merleau-Ponty?
- b) Hoe geven wij volgens Merleau-Ponty betekenis met behulp van de taal?
- c) wat gebeurt er als een tekst je zo raakt dat je kijkwijze naar de wereld verandert?

De formulering van antwoorden op deze vragen gebeurt in twee hoofdstukken. In hoofdstuk één bespreek ik de taalopvattingen waartegenover Merleau-Ponty zich plaatst: het empirisme en het intellectualisme. In hoofdstuk twee bespreek ik de beschrijving van taal en betekenisgeving volgens Merleau-Ponty in zijn vroege werk *Phénoménologie de la Perception* (1945). Met een beknopt antwoord op deze vragen wil ik laten zien hoe zintuiglijke en talige waarneming, en zo ook zintuiglijke en talige betekenis onlosmakelijk verbonden zijn.

Inhoudsopgave

Inleiding

Hoofdstuk één: De huidige taalfilosofie en haar ontoereikendheid volgens Merleau-Ponty

1.1 Het lichaam opgevat door het empirisme en intellectualisme en de beschrijving van het lichaam door Merleau-Ponty

1.2 Weerspiegeling van de ontoereikendheid van het intellectualisme en empirisme in de hedendaagse taalfilosofie en taalkunde

Hoofdstuk twee: Fenomenologie van de taal en het proces van betekenisgeving bij Merleau-Ponty

2.1 Fenomenologie van de waarneming: Merleau-Ponty en de lichamelijkheid

2.2 Merleau-Ponty: het lichaam als expressie en de taal

Conclusie

Literatuur en lichaam:

De vervlechting van taal en waarneming in navolging van de filosofie van Maurice Merleau-Ponty

De invloed van een tekst

Als je een boeiende of diepzinnige tekst leest, dan kan dat zo pakkend zijn dat je de wereld helemaal anders gaat bekijken. Hetzelfde geldt voor een gesprek of betoog. Door te schrijven en te spreken krijgen de dingen waarover we schrijven of spreken voor ons een ‘nieuwe betekenis’. Als je bijvoorbeeld het werk *The Origin of Species* (1859) van de natuurwetenschapper Charles Darwin (1809-1882) leest en daardoor overtuigd geraakt van de evolutieleer, dan zal plots al het gedrag van dieren een radicaal nieuwe betekenis voor je hebben door wat je las over die leer.

Een ander goed voorbeeld zijn verhalen: neem bijvoorbeeld de enge clown in het horrorverhaal */t* (1986) van de Amerikaanse schrijver Stephen King (° 1947). Ik kan werkelijk zo angstig worden bij het lezen van dat boek dat mijn hart er sneller door gaat slaan, mijn handen beginnen zweten, en ik voel mogelijk zelfs een lichte misselijkheid in mijn maag. Sommige lezers kregen na het lezen ervan ‘coulrofobie’, d.i.

angst voor clowns. Gek toch? Hoe kan je gegrepen worden door een verhaal of vertoog, zodanig dat je blik op de wereld zo anders wordt?

Bovenstaande voorbeelden tonen dat taal invloed heeft op de zintuiglijke waarneming. Talige betekenis en zintuiglijke betekenis zijn verbonden. Toenmalige, maar ook hedendaagse –vaak analytische– taalfilosofie en taalwetenschap belichten deze relatie tussen waarneming en taal regelmatig niet. Taal wordt dan bijvoorbeeld slechts opgevat als een communicatief middel om de gedachten van de ene persoon over te brengen naar het hoofd van een andere persoon.

In deze tekst wordt bijgevolg de taal, de spraak en schrijven onderzocht in functie van de waarneming en het proces van betekenisgeving. Ik zal hier het fenomeen van de taal en de act van het betekenisgeven (:de zinverwerving) fenomenologisch beschrijven op basis van het deel ‘het lichaam als expressie en de taal’ uit het werk *Phénoménologie de la Perception* [1945, ‘Fenomenologie van de Waarneming’, FvdW] door de Franse filosoof Maurice Merleau-Ponty (1908-1961).

In het eerste hoofdstuk van deze tekst bekijk ik hoe Merleau-Ponty de inzichten van de toenmalige taalfilosofie en taalwetenschap verwoordt: Merleau-Ponty laat zien dat de filosofie en wetenschap van zijn tijdgenoten de taal beschrijven (en verklaren) met behulp van het

empirisme of met behulp van het rationalisme. Ik zal expliciteren wat beide stromingen inhouden op het domein van de taal en tonen hoe Merleau-Ponty laat zien dat beiden niet de essentie van taalfenomenen lijken te vatten. Het empirisme en het intellectualisme hebben hun eigen beschrijving (en verklaring) over hoe woorden aan hun betekenis komen en ontkennen dat het woord zelf zijn zin draagt.

In het tweede hoofdstuk geeft deze tekst weer wat de fenomenologie van de taal bij Merleau-Ponty inhoudt en hoe deze fenomenologische beschrijving van de taal een andere kijk op taal en betekenis weergeeft. Kort gezegd, Merleau-Ponty laat zien dat tijdgenoten de taal beschrijven en verklaren vanuit het empirisme of intellectualisme. Tijdgenoten stellen ('verkeerdelijk') dat de mens primair lichamelijk of geestelijk is en dat de taal ook primair een lichamelijke of geestelijke handeling is.

Merleau-Ponty maakt daarentegen duidelijk dat het lichaam niet duidelijk onderscheiden kan worden van de geest en dat daarom zowel de beschrijving van de mens als de taal anders weergegeven moeten worden dan tot nu toe het geval is. Merleau-Ponty beschrijft de mens niet in termen van lichaam en/of geest, maar als 'lichaamssubject' (*corps-sujet*). Het is vanuit die beschrijving van het *corps-sujet* dat Merleau-Ponty de taal ook anders zal beschrijven.

Daarmee wil ik tot slot in het laatste deel van deze tekst een antwoord op deze vragen proberen te vormen:

- a) wat is taal volgens Merleau-Ponty?
- b) hoe geven wij volgens Merleau-Ponty betekenis met behulp van de taal?
- c) wat gebeurt er dus als een tekst je zo raakt dat je kijkwijze naar de wereld verandert?

Hoofdstuk 1: De huidige taalfilosofie en haar ontoereikendheid volgens Merleau-Ponty

Merleau-Ponty beschrijft niet zomaar ‘de taal’; hij beschrijft het fenomeen van taal. De taal wordt beschreven als een verschijnsel. Het fenomeen van de taal wordt door Merleau-Ponty beschreven zoals die ‘onmiddellijk’ ervaren wordt door de spreker en luisterraar. Anders gezegd, het verschijnsel van de taal is de taal zoals we die ‘onmiddellijk’ waarnemen. Met ‘onmiddellijk’ wil ik zeggen dat de waarneming van dat fenomeen (nog) niet gemodificeerd of bemiddeld wordt door het denken, de reflectie.

In de taalopvattingen waarmee Merleau-Ponty het niet eens is, wordt de taal niet als louter fenomeen gezien, maar wordt de taal bestudeerd zoals ze verschijnt aan een reeds reflecterend bewustzijn. Merleau-Ponty spreekt als hij het over de intellectualistische en empiristische taalopvattingen heeft ook wel over het derde-persoonsperspectief, d.i. de positie van de objectieve of neutrale waarnemer. Deze actuele analyses van taal beschrijven de taal niet als fenomeen, maar beschrijven en verklaren de taal als een middel van het denken of als een causale reactie.

Merleau-Ponty brengt in de eerste paragraaf met de titel ‘De

ontoereikendheid van het empirisme en het intellectualisme in de theorie van de afasie' twee verschillende opvattingen van de taal naar voren: de verbale beeld opvatting en de instrumentele opvatting, wat ik soms de 'gedachtendrageropvatting' noem. De ene is empiristisch, de andere is intellectualistisch. Volgens Merleau-Ponty hangt iedereen die over taal heeft nagedacht een van deze twee opvattingen aan.

In wat volgt, zal ik deze twee opvattingen toelichten om vervolgens te laten zien hoe Merleau-Ponty het fenomeen van de taal beschrijft. De actuele opvattingen over taal beschrijven volgens hem de taal foutief en onvoldoende. Verderop toon ik aan hoe zijn tekst daar mogelijk wel in slaagt.

Ik kader hiervoor eerst de probleemstelling die door Merleau-Ponty geformuleerd wordt in het gehele deel één 'Het lichaam' van FvdW, omdat het hoofdstuk 'Het lichaam als expressie en de taal' het laatste hoofdstuk in de opbouw van dat eerste deel is. Daarna licht ik de empiristische verbale beeld opvatting en de intellectualistische gedachtendrager opvatting over woorden toe, zoals die beiden door Merleau-Ponty naar voren gebracht worden.

In hoofdstuk twee laat ik zien hoe de fenomenologie over taal zal verschillen van de actuele opvattingen over taal om zo vervolgens de opvatting van Merleau-Ponty helder te expliciteren in deze paper.

Het lichaam opgevat door het empirisme en intellectualisme en de beschrijving van het lichaam door Merleau-Ponty

Merleau-Ponty geeft weer dat taal actueel wordt begrepen vanuit het empirisme of vanuit het intellectualisme. Het empirisme stelt alles wat we denken (en voelen), voortkomt uit de ervaring zelf of de combinatie en associatie van eerder opgedane ervaringen. De ‘empirie’ komt van het Griekse woord *ἐμπειρία* (*empeiría*), wat letterlijk ‘ervaring’ betekent. Kortom, volgens het empirisme is het feit dat we denken en voelen, een effect van de ervaring (‘empirie’). De ervaring wordt daarbij herleid tot wat er van gekwantificeerd en gemeten kan worden: ‘empirisch bewijs’.

Empirisch bewijs is de informatie die we krijgen door middel van de afzonderlijke zintuigen, in het bijzonder door de observatie en vastlegging van patronen en gedrag aan de hand van (wetenschappelijke) experimenten. Het empirisme is ervan overtuigd dat de mens geen authentiek (aangeboren) denkvermogen bezit dat onze perceptie moet bewerken tot beleefbare ervaringen. Onze gedachten en gevoelens komen niet vanuit een afzonderlijk bestaande menselijke geest of ziel. Integendeel, onze gedachten en gevoelens zijn niets anders dan schakels in een causaal netwerk dat terug te voeren is tot de empirie zelf.

Uiteindelijk betekent dit voor het empirisme dat het denken causaal bepaald is en dat de mens dusdanig geen nieuwe, vanuit zichzelf komende gedachten kan bedenken. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het ‘fysicalistische’ stimulus-respons-model (SR-model) van de wetenschap. Uit bepaalde of meetbare input (bijvoorbeeld klanken), volgt een vaste output van gedrag, een effect of een onmiddellijke reactie (opnieuw klanken). Tussen de input en output zit verwerking, die niet meer dan een bijkomstigheid lijkt eens je het effect van elke input kunt voorspellen aan de hand van wetenschappelijke experimenten.

Empirische waarneming wordt zo de enige vorm van kennis. De waarneming wordt opgedeeld in meetbare aspecten en parameters volgens een wetenschappelijk methode. De waarneming wordt *bottom-up* verklaard: afzonderlijke prikkels en sensaties leiden tot complexe waarneming.

Ook de taal wordt hierdoor herleid tot een causaal gedetermineerd mechanisme van klankketens. Taal wordt gereduceerd tot automatische of instinctieve responsen, zoals bij (andere) dieren. Taal wordt gekwantificeerd en opgedeeld tot eenheden die complexere structuren mogelijk maken. Letters maken woorden en woorden maken zinnen; samen maken ze deze tekst. Hetzelfde met fonemen,

lettergrepen, klanken, woorden en gesprekken. Het gesprek verloopt daarmee als een protocol of vastgelegde procedure, waar niets nieuw in kan ontstaan en er eigenlijk niemand is die echt spreekt.

Het intellectualisme of rationalisme vertrekt daarentegen van de opvatting dat de rede of het denken de noodzakelijke bron is om ervaringen te kunnen hebben. De blik richten naar een groene vlek blijft niets anders dan het zielloos en eindeloos ernaar staren, en de indruk van de groene vlek blijft hoogstens de indruk van een groene vlek, zolang we geen aangeboren kennis of een onafhankelijk denkvermogen hebben om die groene vlek op te merken en te verwerken tot de waarneming van bijvoorbeeld een courgette of een verkeerslicht. De mens is voor het intellectualisme primair een intellect, een denker. Inzake de taal zal dit tot gevolg hebben dat taal slechts een middel wordt voor de denker om zijn gedachten te delen.

De tegenstelling tussen het empirisme en het rationalisme komt er voor Merleau-Ponty op neer dat het empirisme stelt dat de mens niet (authentiek) denkt, maar causaal reageert op (prikkels afkomstig van) de wereld, terwijl het intellectualisme stelt dat de mens net eerst denkt en verwerkt, vooraleer hij kan ervaren. Voor het empirisme is de mens primair een lichaam dat causaal in relatie tot de wereld staat, terwijl voor het intellectualisme de mens primair een denkend subject is.

De term *subject* wijst in het intellectualisme naar datgene wat ‘onderworpen’ is aan bewustzijnstoestanden, datgene dat mentale toestanden kan hebben. Het subject is een zijnde dat subjectieve ervaringen heeft en relaties aangaat met andere zijnden, die buiten het subject bestaan. Deze andere zijnden zijn objecten. Het lichaam wordt in het intellectualisme ook als object beschouwd. Merleau-Ponty spreekt over dit onderscheid dat het intellectualisme kenmerkt, als hij spreekt over de (problematische) subject-objectdichotomie.

Merleau-Ponty laat in tegenstelling tot het intellectualisme zien dat de mens niet primair een denkend subject is, en secundair een lichaam heeft dat door het denkende subject als object gebruikt wordt. Ook laat hij in tegenstelling tot het empirisme zien, dat de mens werkelijk authentiek kan zijn en het leven van de mens niet volledig te herleiden valt tot een objectmatig bestaan in een causale gedetermineerde, en daarmee automatische keten.

Voor Merleau-Ponty zijn we primair een belichaamd subject, een *corps-sujet*. Dit betekent dat een mens een substantiële eenheid is, die men actueel (verkeerdelijk) probeert te vatten vanuit het dualisme tussen lichaam (empirisme) en geest (intellectualisme). Hoe Merleau-Ponty die eenheid beschrijft, laat zich niet gemakkelijk begrijpen. Kortgezegd voor nu, is het *corps-sujet* datgene dat de dingen, de wereld

pre-reflectief waarneemt vanuit het lichaam, maar niet empirisch.

Merleau-Ponty beklemtoont in het eerste deel van FvdW dat de beschrijvingen van fenomenen zoals die worden waargenomen door het *corps-sujet*, niet beschreven kunnen worden vanuit het empirisme en het intellectualisme. Zijn project is daarom om het fenomeen van het lichaam (de belichaming) te beschrijven om zo de ontoereikendheid van het intellectualisme en empirisme te laten zien, en om zo de ‘subject-objectdichotomie’ die de basis vormt voor vele van onze alledaagse opvattingen over onszelf en de taal te overwinnen (FvdW, p. 243).

Om bovenstaande reden toont Merleau-Ponty in het deel met de titel ‘De ontoereikendheid van het empirisme en het intellectualisme en de theorie van de afasie’ dat het fenomeen van de taal en de uitdrukkelijke act van de betekenisgeving goede onderzoeksgebieden zijn om aan te tonen dat de mens niet primair een denkend subject is, zoals het rationalisme stelt en dat de mens niet enkel causaal bemeesterd wordt door de natuur, zoals het empirisme stelt. Het onderdeel *Het lichaam als expressie en de taal* vormt daarmee als laatste hoofdstuk van deel één van FvdW het sluitstuk voor een nieuwe beschrijving van de mens en haar bestaan, niet in termen van lichaam en geest, maar als *corps-sujet* (de belichaamde existentie).

Weerspiegeling van de ontoereikendheid van het intellectualisme en empirisme in de hedendaagse taalfilosofie en taalkunde

Hoewel er al veel over taal is nagedacht, beklemtoont Merleau-Ponty meteen dat de taalkunde en taalfilosofie pas laat op zichzelf staande onderzoeksgebieden zijn geworden, respectievelijk pas vanaf de negentiende eeuw en twintigste eeuw. Merleau-Ponty heeft geleefd tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw en heeft daarom een goed zicht op de destijdse opvattingen in de taalwetenschap en taalfilosofie over taal, en meer specifiek over ‘het bezit van woorden’. Hij beschrijft twee destijds populaire opvattingen over taal: de ene is gebaseerd op het intellectualisme en noem ik de ‘gedachtendrageropvatting’; de andere is gebaseerd op het empirisme en noemt Merleau-Ponty de ‘verbale-beeld opvatting’.

De eerste ‘hedendaagse’ filosofische opvatting over taal die Merleau-Ponty bespreekt, is de *‘verbale- beeldopvatting’*. De verbale-beeldopvatting spreekt over het bezit van taal. Dit betekent dat het gebruik van woorden als het bezit van ‘verbale beelden’ moet worden begrepen. Stel je bijvoorbeeld voor dat ik je meeneem om ’s werelds grootste boom te laten zien. Als ik vervolgens spreek over die specifieke boom die we daarnet waarnamen, dan hebben wij volgens het empirisme (niet-verbale) beelden van die boom die door de waarneming

opgeslagen zijn. Dat zijn causale sporen, achtergelaten door de waarneming: zo kunnen we herinneringen of voorstellingen van de waarneming hebben na de waarneming zelf.

Volgens de empiristische verbale-beeldopvatting ontvang ik dus ook verbale beelden door die ervaring. Merleau-Ponty legt uit dat volgens het empirisme woorden verbale beelden zijn oftewel ‘sporen die in ons worden achtergelaten door de uitgesproken of gehoorde woorden’ (FvdW, 243). Verbale beelden zijn net zoals niet-verbale beelden achtergelaten causale sporen van de ervaring. Verbale beelden zijn (voorstellingen van) klank of schrijfpatronen die opgeroepen worden door ervaring (namelijk de waarneming van die specifieke boom of het gesprek daarover), en die de woorden die ik uitspreek, vormen. Verbale beelden veroorzaken elkaar zo dus causaal en hebben daarmee iets dwangmatig. Er is weinig vrije wil in dit proces. Je kan het vergelijken met metaforen over elektrische netwerken. Onder hoge spanning vuurt de stroom van de sensaties of prikkels (de waarneming) het ene woord na het andere woord af (gedrag) alsof het bliksemschichten betreft.

Bij het spreken wordt volgens de verbale-beeldopvatting het ene verbale beeld na het andere opgeroepen door een ketting van achtergelaten en verbonden sporen, maar er komt geen echt

bewustzijn, geen echt denken bij te pas. Ook een gesprek of debat is te herleiden tot niet meer dan een oorzakelijke (: te voorspellen) fysische keten. Verderop gebruikt Merleau-Ponty volgende metafoor om het causale karakter van deze visie te beklemtonen: de mens kan spreken zoals een gloeilamp kan branden, meer niet.

De tweede actuele taalopvatting is *de ‘gedachtendrager-opvatting’*. Deze theorie stelt dat de taal slechts een middel is om (niet-talige of non-verbale) gedachten te communiceren. Merleau-Ponty laat zien dat de verbale-beeldopvatting van de taal herzien wordt in combinatie met de herziening van de leer van de afasie en zo wordt omgevormd tot deze intellectualistische opvatting van de taal. De techniciteit van deze herziening van de afasieleer laat ik hier achterwege. Van belang is dat de taal wordt herleid tot een functie om efficiënte communicatie van niet-talige gedachten mogelijk te maken.

De gedachtendrageropvatting stelt dat taal of het woord een instrument is van het denken om mentale concepten of gedachten begrijpelijk(er) te maken voor zichzelf en anderen. Merleau-Ponty maakt deze opvatting duidelijk door het onderscheid te laten zien tussen ‘het *automatisch spreken*’ en ‘het *intentionele spreken*’ (FvdW, p. 244). Het automatische spreken is causaal en puur lichamelijk. Het intentionele spreken benadrukt de invloed van het denken in het

spreken. Deze twee vormen van spreken komen overeen met de opvattingen van respectievelijk het empirisme en het intellectualisme.

Merleau-Ponty brengt zo aan dat men door te spreken over ‘het intentionele spreken’ achter de woorden, achter het spreken een instelling, een functie van de taal, ontdekt die de voorwaarde voor het woord is: het woord is een instrument van handelen en het woord is een middel tot uitdrukking van het (niet-talige) denken. Een object benoemen betekent volgens de intellectualistische taalopvatting afstand nemen van het individuele en het unieke ervan, om er de representant van een essentie of van een categorie in te kunnen zien.

Met andere woorden, men neemt tijdens het benoemen ‘afstand’ van de onmiddellijke ervaring, van de directe beleving van de dingen door de betekenis van de dingen los te maken van de directe werkelijkheid en ze te vatten onder begrippen. Het benoemen is een prestatie van het denken en het begrijpen, maar de taal wordt zo een middel tot uitdrukking van denken.

De voorwaarde voor het spreken en voor de taal is het denken. Het woord is een leeg omhulsel dat pas gevuld wordt als het de betekenis die uit een denkend subject komt, draagt. Pas als een woord gevuld is met betekenisvolle gedachte, kan ze volgens de intellectualistische draagopvatting gecommuniceerd worden met

andere denkende subjecten. Zo kunnen we elkaar begrijpen via de taal.

In de tweede paragraaf ‘De taal heeft een zin’ maakt Merleau-Ponty de ontoereikendheid van de empiristische verbale beeldtheorie en de intellectualistische draagtheorie duidelijk: in beide opvatting heeft het woord zelf geen zin, geen betekenis. Dat is voor de eerste opvatting het geval, omdat het oproepen van woorden niet door begrippen of concepten wordt bemiddeld, en omdat stimuli of ‘bewustzijnstoestanden’ het woord alleen volgens de causale wetten van het zenuwmechanisme of volgens die van de causale associatie tevoorschijn halen. Er komt geen echt denken, en dus geen echt spreken aan te pas.

Bij de intellectualistische instrumentele opvatting laat men de benoeming van de dingen met een categoriale activiteit gepaard gaan. Het woord blijft slechts een uitwendig teken, een drager van een innerlijke kenact (een onbenoemd concept). In de eerste opvatting is er niemand die spreekt, in de tweede is er wel een subject, maar dit is geen sprekend subject, maar een denkend subject. In beide draagt het woord zelf geen zin.

Hoofdstuk 2: Fenomenologie van de taal en het proces

van betekenisgeving bij Merleau-Ponty

Het tweede hoofdstuk van deze tekst behandelt de fenomenologische beschrijving van taal volgens Merleau-Ponty. Er wordt een derde perspectief op de taal toegelicht naast dat van het empirisme en dat van het intellectualisme. Eerst komt het thema van de lichamelijkheid en waarneming aan bod, omdat dit de kern is van de fenomenologie van Merleau-Ponty in zijn werk *Fenomenologie van de waarneming*. Het tweede onderdeel bevat de kern van deze tekst en bekijkt de existentieel-fenomenologische beschrijving van de taal en betekenisgeving bij Merleau-Ponty.

Fenomenologie van de waarneming: Merleau-Ponty en de lichamelijkheid

Merleau-Ponty onderzoekt de concrete ervaring zoals die zich in het spreken en luisteren (schrijven en lezen) laat zien vanuit de belichaming. Het lichaam staat hierbij centraal voor Merleau-Ponty, omdat de belichaming de mogelijkheidsvoorwaarde vormt voor de waarneming. Zonder het lichaam kunnen we niet waarnemen en (zinvol) ervaren. Het lichaam is niet passief en ontvangt niet zomaar prikkels

van de buitenwereld (die een geest vervolgens verwerkt). We zijn een lichaamssubject (*corps-sujet*), een lichaam dat actief waarneemt.

Het lichaam neemt waar met de zintuigen, maar doet dat in eerste instantie niet met elk afzonderlijk, maar in een totaliteit. Het lichaam neemt vanuit de eenheid van de zintuigen haar relatie(s) met de wereld waar. Daarom kan je belichaming onmiddellijk als zinverwerving begrijpen. Het lichaam krijgt geen veelheid aan kleur- en lichtimpressies te binnen, die de geest vervolgens moet samen denken; het lichaam bewerkt de waarneming al op zo'n manier dat we van ervaringen bewust kunnen worden. We hebben belichaamde waarneming nodig om bewuste ervaringen hebben. Zo kunnen we nadenken, benoemen en betekenis geven.

In mijn tekst gebruik ik daarom twee verschillende vormen van 'bewustzijn': het 'voorpersoonlijk' of '*lichamelijk bewustzijn*' (*het corps-sujet*) en *het reflecterend bewustzijn* (denkend subject of *cogito*). Het voorpersoonlijk bewustzijn is voor Merleau-Ponty primair. Deze vorm van bewustzijn is het bewustzijn dat het lichaam bezit vanuit zijn band met de wereld door de waarneming (:vanuit de belichaming). Dit is bewustzijn die niet verder rijkt dan de onmiddellijke waarneming via het lichaam.

Je kan het vergelijken met het perifere blikveld van het oog. Elke

waarneming, zoals bijvoorbeeld het zien van een stoel, wordt door het lichaam waargenomen met een bewustzijn van zijn achtergrond. Iets kan pas opvallen door het te onderscheiden van deze achtergrond. We nemen dingen, zoals bijvoorbeeld een stoel, altijd waar vanuit een context. Bij het waarnemen van de stoel, verdwijnt zijn omgeving niet. Het lichaam heeft bewustzijn van de achtergrond en geeft de stoel haar betekenis.

Er zijn ook relaties met de wereld die het lichaam waarneemt, terwijl we daar niet bewust van lijken te zijn. Sommigen noemen ze soms ‘extra’ zintuigen. Denk bijvoorbeeld aan vermogens als proprioceptie (positiezin), de evenwichtszin en thermoceptie (temperatuurzin). Het lichaam is bewust van haar evenwicht, zonder dat we daar steeds over moeten nadenken. We kunnen zeggen dat we niet altijd bewust zijn van onze evenwichtszin, maar dan spreken we over het zelfbewustzijn (of reflecterend bewustzijn). Dat is het bewustzijn dat we hebben als we concreet over de dingen nadenken. Op dezelfde manier denk ik niet na over hoe ik een glas grijp en ervan drink. Ik kan lichamelijk bewust zijn van achtergrondinformatie en mijn lichaam kan mijn omgeving zo voorbereiden, terwijl ik daar zelf niet direct bewust van ben, zodanig dat ik erover kan nadenken en zelfbewust kan worden van mijn band met de wereld. Dan spreekt je over belichaamd

bewustzijn.

Een tweede moeilijke term die ik veel gebruik, is de term ‘waarneming’ of ‘perceptie’. Zoals het lichaam anders wordt beschreven bij Merleau-Ponty, zo wordt ook de waarneming anders geïnterpreteerd. Waarneming wordt niet empiristisch begrepen als het (object)lichaam dat passief prikkels ontvangt via de afzonderlijke zintuigen om daarop causaal te reageren, en ook betekent waarnemen niet intellectualistisch dat het lichaam zintuiglijke input ontvangt, die de geest dan bewust verwerkt, en waarmee hij naar believen kan doen wat hij wil.

Merleau-Ponty begrijpt waarneming als belichaamde waarneming en de mens als *corps-sujet*. Het lichaamssubject heeft een actief vermogen om waar te nemen via het lichaam in de belichaming. Hierbij werken de zintuigen samen als één geheel (een organisme) zodat wat we waarnemen, de werkelijkheid, consistent en begrijpelijk te ervaren valt.

Het gaat dan om een ‘synesthetische’ waarneming of ervaring. Dit betekent dat zintuigen overlappen en versmelten. Zo weet ik onmiddellijk hoe ik een glas kan grijpen en hoef ik niet eerst de afzonderlijke delen waar te nemen om erover na te denken. Daarbij zijn dus niet enkel onze ogen betrokken, maar ook andere zintuigen van de waarneming. Ook het voelen van je omgeving of de grond is van belang

om jezelf te positioneren ten opzichte van het glas. Het *corps-sujet* (opnieuw: belichaamd bewustzijn) plaatst elke zintuiglijke ‘prikkel’, elk contact met de wereld in een context, zodanig dat de werkelijkheid geen chaos of warboel van afzonderlijke stimuli wordt. Deze holistische visie wordt ook weerspiegeld in Gestaltpsychologie.

Een derde begrip dat verderop aan bod komt is het begrip ‘*intentionaliteit*’ (FvdW, 174). woorden gericht op een al dan niet zintuiglijk waarneembaar object. Die gerichtheid is een intentionele relatie, wat een andere betekenis is dan we gewoonlijk onder ‘intentie’ verstaan. Het gaat niet om je bijvoorbeeld morele intenties of bedoelingen, maar om intentionaliteit als ‘ergens op gericht of mee verbonden zijn’.

Merleau-Ponty laat zien dat het lichaamssubject (*corps-sujet*) zich primair belichaamd bewust kan zijn van haar relatie met de wereld en op die manier belichaamde intentionaliteit is. Het lichaam richt zich vanuit zichzelf naar de wereld. Hij noemt deze intentionaliteit de ‘*motorische intentionaliteit*’. Vanwege de complexiteit van dit begrip kan ik hier in deze tekst niet te diep op ingaan. Ik zal in wat volgt wél laten zien dat de taal uitdrukking is van deze belichaamde intentionaliteit.

Merleau-Ponty: het lichaam als expressie en de taal

Zoals eerder al gezegd, Merleau-Ponty geeft een ander begrip van het lichaam, de waarneming en de taal. We zijn primair niet een denkend subject met een lichaam als object, maar een eenheid, een lichamelijk subject. Waarneming is primair waarneming vanuit die eenheid als lichamelijk subject en is niet samen gepuzzeld door het reflecterend bewustzijn. Taal wordt niet meer gedacht zoals in het intellectualisme en het empirisme, maar vanuit een opvatting die past bij Merleau-Ponty's fenomenologie van het lichaam.

Wat volgt in deze tekst, is de opvatting van Merleau-Ponty over taal en betekenisgeving in 'Het lichaam als expressie en de taal'. Ten eerste verbindt Merleau-Ponty taal met lichamelijkheid en belichaamde waarneming. Om te beginnen is de taal voor Merleau-Ponty een lichamelijke handeling, namelijk spreken, en daarbij staat de waarneming centraal, namelijk horen (alsook vaak voelen of zien). Belangrijk hierbij is dat zowel de rationele als empirische taalopvattingen ontoereikend zijn om de taal te beschrijven en dat de opvatting van Merleau-Ponty dat probleem zal overwinnen. Merleau-Ponty beschrijft dat taal pas kan ontstaan via het lichaam en belichaamd bewustzijn, dit is door te spreken of te schrijven. Zonder de waarneming van het lichaam zou er geen denken en geen taal zijn: geen

spreken of horen.

De problematiek van de taal is voor Merleau-Ponty net dezelfde als die van het lichaam: het empirisme en het intellectualisme beschrijven het lichaam en de taal niet goed. De taal is voor Merleau-Ponty een deel van het lichaam en een belichaming van het *corps-sujet*. Het *corps-sujet* verbindt zich als belichaamd wezen met de wereld en leeft doorheen deze wereld met behulp van taal, omdat dat onderdeel is van het lichaam. Het lichaam bezit taal en bestaat uit taal. Het lichaam brengt taal voort als uitdrukking van (belichaamde) ervaring. De mens is zo wezenlijk talig in zijn belichaming.

Taal krijgt hiermee een andere, belichaamde betekenis. Taal gaat dan meer om een vermogen van het lichaam om belichaamde waarnemingen uit te drukken in klanken, tekeningen of geschriften die zin of betekenis stichten. Het spreken sticht dus zelf zin en betekenis vanuit belichaamde krachten.

Zinverwerving

Dat laatste punt brengt Merleau-Ponty zelf naar voren in de tweede paragraaf ‘De taal heeft een zin’ als hij zegt dat het gesproken woord vanuit zichzelf zin of betekenis heeft. Dit is zijn meest interessante inzicht over taal en betekenisgeving dat haaks staat op het empirisme en het intellectualisme. Het woord is geen causaal spoor dat de

motoriek van ons spreken doet vloeien en waarbij het denken maar een illusie is, maar het woord is ook geen drager van betekenis, gegeven door een denkend subject. Het begrip gaat niet vooraf aan het woord. De taal of het spreken zelf brengt begrippen en betekenis voort. Merleau-Ponty schrijft:

Een denken dat zich tevreden zou stellen met een bestaan ‘voor zich’ [d.w.z. zoals het verschijnt aan dit bewustzijn, dit denken], buiten de last van de taal en de communicatie om, zou op het moment van verschijnen onmiddellijk in het onbewuste verdwijnen, wat er met zoveel woorden op neerkomt dat het zelfs niet ‘voor zich’ bestond. (FvdW, 247, eigen toevoeging)

Een denken dat zich zonder taal zou tevredenstellen, zou volgens Merleau-Ponty niet zelfbewust kunnen zijn en dus geen (na)denken kunnen genoemd worden. We hebben volgens Merleau-Ponty de taal nodig om zelfbewust te kunnen denken, omdat woorden zelf betekenis bezitten en het net spreken van woorden of de taal is dat betekenis geeft en ons de mogelijkheid laat om na te denken over onze ervaringen in deze wereld. Door de belichaamde taal krijgt de wereld van de waarneming zin en richting. Zo kunnen we erover nadenken, en kunnen we de band die we met de wereld hebben in klanken en symbolen uitdrukken. De taal is een noodzakelijk deel van de belichaming om te interageren met de wereld zoals we dat doen.

Het denken en de taal

In de derde paragraaf ‘de taal veronderstelt het denken niet, maar voltrekt het’ en de vierde paragraaf ‘het denken in de taal’ beschrijft Merleau-Ponty dat de taal het denken niet vooronderstelt. Denken gaat niet vooraf aan taalgebruik. Integendeel, de taal voltrekt en voltooit het denken. Merleau-Ponty laat zien dat taal en denken onafscheidelijk zijn.

Anders gezegd, ons (reflectief) denken is altijd in woorden. We verschaffen ons steeds van ‘*innerlijke*’ en ‘*uiterlijke*’ woorden. Uiterlijke woorden zijn de woorden die we luidop uitspreken. Innerlijke woorden zijn de woorden die we denken, en dus niet worden uitgesproken. Wanneer iemand stil is, maar (na)denkt, dan is zijn denken gelijk aan innerlijk spreken. Men houdt dit onderscheid best in het achterhoofd als Merleau-Ponty op enkele manieren laat zien dat denken en spreken onafscheidelijkheid zijn.

De eerste manier waarop Merleau-Ponty toont dat het spreken het denken tot stand brengt, is door te tonen dat het benoemen van objecten niet na de herkenning ervan komt, maar dat benoemen en herkennen samengaan. Het herkennen is het benoemen, en omgekeerd.

Als je bijvoorbeeld een object of voorwerp, zoals een borstel waarneemt en dus herkent –als je je bewust wordt van ‘wat’ je ziet, in plaats van ‘dat’ je ziet–, dan denk je niet eerst aan (niet-talige) mentale

concepten. Je ziet uiteraard wel niet-talige entiteiten, maar het denken in woord verweeft zich onmiddellijk in je verstaan en zal conceptualiseren wat je ziet. Je zoekt dus ook niet na de waarneming de passende woorden ('borstel') die aansluiten bij die voorstelling van de borstel als je de betekenis van wat je zegt met het woord wil overbrengen naar mij (bijvoorbeeld dat dat het instrument is om je haren te kammen, of dat het voorwerp is dat ik zocht).

Integendeel, het woord ('borstel') bezit zelf zijn zin (dat ding dat daar zo voor me ligt, wat iets is om haren mee te borstelen, zus en zo aanvoelt, enzovoort). Vanaf dat ik woorden ('dat is een borstel') gebruik en dingen benoem, denk ik na over die dingen en ontstaat er (publieke en private) betekenis door de woorden die ik denk of uitspreek. Deze materialisatie of verklanking is de waarneming zelf in de taal, en daarmee betekenissoorsprong van zichzelf. Talige Waarneming is talig gedrag

Het woord brengt op die manier onmiddellijk betekenis in de wereld vanaf dat ik dat woord denk of uitspreek ('wat het is om er 'zus-en-zo' mee in contact te staan'). Zo benoem ik via het (innerlijk) woord ('borstel') onmiddellijk bij de herkenning de bepaaldheid (het begrip of de betekenis) van dat object. Voor Merleau-Ponty betekent dit: als ik iets waarneem, kan ik daar pas reflectief bewust van zijn als dat met

woorden benoemd wordt: als ik iets ervaar, kan ik er pas over denken, kan ik het pas betekenis geven en die vasthouden ('begrijpen') door het te benoemen met behulp van de taal. De betekenis van een woord is de betekenisuitdrukking van de relatie (de intentionaliteit) die de spreker (het *corps-sujet*) heeft met hetgeen waarnaar het (innerlijk) uitgesprokene verwijst; uiteindelijk is dit met de wereld zelf.

Het is moeilijk om echt zeker te zijn hoe mensen zonder (begripsmatige) taal of met een gebrekkig of verstoord lichaam nadenken: als ik op de opvatting van Merleau-Ponty verderga, wordt het onduidelijk of blinden en doven kunnen (na)denken met enkel de gesproken of de geschreven taal. Merleau-Ponty's beschrijving loopt mogelijk verkeerd als we denken over blinden en doven. Door een beperkt bezit van taal kan het benoemen bij blinden en doven bemoeilijkt worden en dat zou betekenen dat doven en/of blinden niet of zeer slecht kunnen denken. Merleau-Ponty zegt hierover niet echt veel, maar ik zou denken dat de dove en blinde nog steeds volwaardige vormen van lichamelijk bewustzijn hebben omdat zij ook belichaamde ervaringen meemaken.

Het is mogelijk voor een blinde of dove persoon om na te denken. Er zijn andere vormen van bewustzijn of denken, die betekenis geven. Het gaat om de synthese van zintuigen. Betekenis of zin ontstaat tussen

de zintuigen onderling. Verschuivingen van betekenis tussen verschillende zintuiglijke modaliteiten zal naar mijn mening waarschijnlijk mee betekenis vrijmaken dan inperken. Als één van de zintuigen wegvalt, kunnen de andere dat ‘tekort’ compenseren. Een goed voorbeeld daarvan is het uitzonderlijke geval van Helen Keller. Helen Keller (1880-1968) was een blinde dove vrouw die ondanks haar beperking kon afstuderen aan de universiteit, meerdere talen sprak en meerdere boeken heeft geschreven. Het laat zien dat zowel het zicht als gehoor geen primaire rol spelen in belichaamd bewustzijn; mogelijk vormt de tast voor haar voldoende om gelijk(w)aardige en zinvolle zaken te kunnen doen.

Merleau-Ponty baseert zijn argumentatie voor de samenhang van taal en denken verderop in de tekst op de ontwikkeling van kinderen: ook kinderen leren pas nadenken als ze taal leren, omdat ze dan leren benoemen. Kinderen leren pas objecten (her)kennen als ze worden benoemd. Merleau-Ponty schrijft: ‘voor het voorwetenschappelijke denken is het benoemen van een object het object tot bestaan brengen of zijn vorm veranderen’ (FvdW, 247).’ Benoemen ‘verdinglijkt’ de werkelijkheid dus en geeft objecten een omlijnde betekenis; het brengt ze tot bestaan, in zoverre dat erover kan nagedacht worden.

Merleau-Ponty laat dit zien door te beschrijven hoe kinderen zich

niet eerst tot de ‘denkgemeenschap’ aansluiten, zoals het intellectualisme zou stellen. Ook laat hij zien dat kinderen zich niet eerst in een ‘taalgemeenschap’ bevinden. Allebei ontstaan door het herkennen en benoemen, door het betekenis geven aan de dingen door het woord. Het is moeilijk te bevestigen hoe de ontwikkeling bij een kind echt verloopt, en of het kind echt pas leert denken vooraleer het de taal bezit of niet. Daar ik niet over de nodige kennis van studies inzake de ontwikkelingspsychologie beschik, zal ik ook hier niet dieper op ingaan.

De derde vaststelling die Merleau-Ponty doet om te laten zien dat de taal het denken niet vooronderstelt, maar het voltooit, is dat de luisteraar zijn (vernieuwde) denken ontvangt via de betekenis van de woorden van de spreker en niet uit zichzelf. Merleau-Ponty schrijft:

Op het eerste zicht zou men kunnen menen dat het gehoorde woord hem [de luisteraar] niets kan geven: hij is het immers die de woorden en de zinnen hun zin verleent, en ook het combineren zelf van de woorden en zinnen wordt hem niet van buiten aangedragen, want het zou niet worden begrepen als dit [de betekenisgeving] bij degene die luistert los zou staan van het vermogen om het spontaan (van binnenuit) te verwerkelijken. (FvdW, 248, eigen toevoeging)

Normaal denkt men intellectualistisch over taal na alsof de luisteraar de woorden hoort en zelf de betekenissen die bij de woorden horen als het ware invult. Maar als ik mijn eigen betekenissen aan de woorden geef,

hoe kan ik iemand dan onmiddellijk begrijpen in een gesprek?

Communicatie zou dan een illusie zijn: er speelt zich niets werkelijk af tussen de ander en mezelf. Merleau-Ponty richt zich hiermee ook op het leerprobleem: hoe kan men iets nieuws leren? Als men alles al weet in de geest, hoe kan de nieuwe gedachte, of nieuwe betekenis tot stand gebracht worden?

Merleau-Ponty veronderstelt hieromtrent dat “het … een feit [is] dat wij het vermogen hebben iets te begrijpen dat uitgaat boven wat wij spontaan uit onszelf dachten’ (FvdW, 248).” Het is een feit dat we nieuwe dingen kunnen bedenken of begrijpen. Het verstaan van de Ander is altijd onbepaald, omdat hij altijd nieuw is als hij spreekt, als hij gehoord wordt. We hebben het vermogen om de ander onmiddellijk (na) te denken door hem te beleven tijdens het luisteren.

Merleau-Ponty stelt verrassend dat de spreker niet denkt voor hij spreekt, en de luisterraar niet onmiddellijk denkt wanneer hij luistert. Het spreken van de spreker voltooit het denken van de spreker en luisterraar: de spreker en luisterraar worden als het ware overgenomen, of gevuld tot ‘in de geest’ door de woorden. Merleau-Ponty toont dat de luisterraar door het gesproken woord van de spreker verrijkt wordt met nieuwe gedachten. Merleau-Ponty laat zien dat er een overname van het denken van de ander (de luisterraar) is, die zich door het woord heen

voltrekt, een reflectie in de ander, een vermogen om de ander na te denken, waardoor onze eigen gedachten worden verrijkt.

Merleau-Ponty laat volgens mij zien dat de luisteraar eigenlijk niet de ander en zijn intenties kan begrijpen of denken, maar dat de luisteraar de ander en de betekenis van zijn intenties met het woord kan beleven (FvdW, p. 249). De luisteraar denkt de ander niet, maar vat de betekenis van het woord van de ander zoals die betekenis door de spreker aan de luisteraar getoond wordt in zijn stijl van spreken en in het uitvoeren van de lichamelijke taalhandelingen die met het spreken verbonden zijn. Enkele zinnen verderop lijkt Merleau-Ponty aan te sluiten bij mijn opmerking. Hij stelt dat ‘de zin of betekenis op begripsmatig vlak zich op grond van een betekenis op het vlak van de gebaren moet vormen, die in het gesproken woord ligt besloten.’

Als de spreker stopt met spreken, eindigt voor de luisteraar de verbondenheid met de ander en zijn intenties en ontstaat meer ruimte voor gedachten en reflectie over de betekenis van het uitgesprokene. Pas dan gaan we echt nadenken. Dit gebeurt ‘tussen’ zinnen of in een conversatie natuurlijk de hele tijd. Als de belichaamde verwevenheid stopt, komen we in zekere zin los van onmiddellijke ervaringen die we tijdens het spreken en luisteren delen. Dan doen we door ze te verbinden met het verleden en een mogelijke toekomst. In geval van de

taal zijn dit de zinnen die zijn geweest en kunnen komen.

Hetzelfde geldt volgens Merleau-Ponty voor het lezen van een tekst. Merleau-Ponty laat zien dat taal zichzelf onderwijst en zelf zijn zin in de geest van de luisterraar brengt. Dat doet hij door te laten zien dat je een tekst of spreker pas begrijpt door je in de zinnewijze van zijn (belichaamd) denken te laten glijden, door er de toon en het accent van de spreker of tekst van na te bootsen. Dat wil zeggen dat je de betekenis van de woorden van een gesprek of een tekst nooit volledig zult begrijpen, omdat je de tekst voornamelijk op een bepaalde manier beleeft. De tekst creëert zelf betekenis door haar lichamelijkheid; de waarneming die je door de tekst probeert waar te nemen is nooit helemaal de jouwe. Daarmee een enorme kunst is je volledig in te leven in de stijl van de schrijver of spreker. Eens je iemand beter kent, of een schrijver vaker leest, zal je veel meer betekenis weten te vinden in hun gesprekken en teksten. Je bezit het vermogen de ander te leren begrijpen door hem te beleven.

Vandaag de dag is het mogelijk interessant om het vermogen om de ander te beleven in verband te brengen met de empirische bevindingen van de neuropsychologie. Hedendaagse bevindingen spreken over het bezit van *spiegelneuronen* in het lichaam. Die spiegelneuronen geven ons het vermogen het gedrag van de ander over

te nemen en na te bootsen om zo de ander en zijn intenties zelf te beleven of te denken door nabootsing. We stemmen ons pre-reflectief af op elkaar via deze ‘zintuigen’.

Merleau-Ponty geeft vervolgens weer dat het woordgebruik origineel net zoals een muziekstuk of een schilderij veeleer betekenis schept, dan dat ze wordt begrepen. Proza en poëzie kan men dan beschrijven, zoals schilderkunst of muziek. Onze natuurlijke waarneming kan nooit voldoende zijn om de rijkheid van een muziekstuk of de picturale zin van een schilderij te begrijpen. Het is volgens Merleau-Ponty *idem dito* een illusie om te denken dat we met de gemeenschappelijke zin van woorden al het nodige bezitten om welke tekst dan ook te begrijpen. Het woord schept, net zoals de kunst, onnoemelijk veel betekenissen die ons letterlijk op allerlei manieren raken.

Taal, expressie en gebaren

Merleau-Ponty laat vanaf paragraaf vijf ‘Denken is uitdrukken’ zien dat denken primair (talige) ‘expressie’ is. Expressie betekent letterlijk ‘uitdrukken’, bijvoorbeeld uitdrukkingen van ervaring met je taal, je gezicht, je gebaren, je muziek of een of andere kunstvorm. Je zou je onmiddellijk kunnen afvragen: wat wordt er dan uitgedrukt? Wat alvast duidelijk wordt is dat er niets vooraf bestaand wordt uitgedrukt. Taal is

dus geen teken van het denken en dient niet primair als middel tot communicatie van gedachten. Taal drukt de tegenwoordigheid (of onmiddellijkheid) uit van het denken. Je zegt dus beter niet dat spreken gelijk is aan luidop proberen te denken, maar dat denken een poging is om stil te spreken. De reflectie drukt eerst en vooral de relatie van de spreker naar de wereld uit in ‘stille’ of ‘verinwendigde’ lichaamstaal. Merleau-Ponty verwoordt mooi dat men de taal niet moet beschrijven als bekleding van het denken, maar als het lichaam van het denken (FvdW, 252). De taal is te vatten als een lichaam, als een wezenlijk kenmerk van de belichaming en het *corps-sujet*.

Merleau-Ponty gaat verder met te besluiten dat het gesprokene, de woorden een eerste betekenislaag bevatten die bij ze hoort en die het denken eerder als stijl, als gevoelswaarde, als existentiële gebarentaal weergeven dan als begripsmatige uitdrukking van (niet-talige) gedachten. Kort gezegd, onder de begripsmatige betekenis van de woorden zit een *existentiële betekenis*. We zouden kunnen zeggen dat dit het verschil is tussen zin en betekenis. De zin is existentieel en de betekenis is begripsmatig of intellectualistisch. Dat bedoelt Merleau-Ponty wanneer hij schrijft:

Als de expressieve handeling geslaagd is, laat deze niet alleen een geheugensteun achter voor de lezer en voor de schrijver zelf, maar zij laat ook de betekenis als een ding in het hart zelf van de tekst bestaan. (FvdW, 253)

Het is belangrijk hieromtrent aan te geven dat Merleau-Ponty onderscheid maakt (in paragraaf tien) tussen twee soorten van spreken: tussen het ‘gesproken’ woord (*La parole parlée*) en het ‘sprekende’ woord (*la parole parlante*). Het gesproken woord is alledaags. De betekenissen liggen er vast, zijn afgesproken. Het gesproken woord is constant terug te vinden in de buitenwereld. Het gebruik en de betekenis van bepaalde woorden of uitdrukkingen lijkt natuurlijk of vanzelfsprekend (FvdW, 269).

Het sprekende woord is daarentegen uitzonderlijk. Het is het woord dat zinscheppend is, betekenis ligt er nog niet vast en ontstaat er steeds opnieuw. Het is de spreker die voor het eerst iets verwoordt. Je kan hierbij bepleiten dat bijna alles wat je zegt in zekere zin voor het eerst op die specifieke manier wordt uitgesproken. Alleen het sprekende woord is gelijk aan ‘echt’ denken. Het is creatief spreken. Deze nuance is belangrijk als men de beschrijving van de taal en het proces van betekenisgeving bij Merleau-Ponty goed wil begrijpen.

Merleau-Ponty laat op enkele manieren zien dat denken en taal uitdrukkingen of ‘expressie’ zijn. Hij toont dat het grootste nut van

denken (en uitdrukken) niet is dat gedachten en kennis bewaard worden. Het denken moet worden begrepen als uitdrukken van relaties tussen krachten. Het denken is het *corps-sujet* dat zich uitdrukt in taal (het innerlijk woord) en dat zo betekenis schept. Hij laat zien dat dat de reden is waarom een schrijver zijn eigen werken zelden herleest: het gaat niet om kennis, maar om existeren. Het is dan ook niet omdat het denken stil is, dat dat geen expressie is. Ook het zwijgen tijdens het denken, bruist eigenlijk van het spreken en uitdrukken, omdat het volgens Merleau-Ponty begrepen kan worden als innerlijk spreken.

Wat Merleau-Ponty bedoelt, wordt goed zichtbaar wanneer hij schrijft over de betekenis van muziek en de kunst. Het is absurd om een muzikale sonate te denken zonder tonen. De tonen van de melodie zijn niet slechts tekens of betekenisdragers van de sonate, maar constitueren de sonate en haar betekenis zelf. Op diezelfde manier zou het even absurd zijn om over een taalloos denken te spreken. Het woord en de gedachte scheppen in eerste instantie betekenis via het uitdrukken, net zoals de kunst in eerste instantie uitdrukt en betekenis schept.

Merleau-Ponty maakt hierbij deze opmerking: we leven in een wereld waarin het woord geïnstitueerd en vanzelfsprekend is geworden. We leven in een wereld waarin we bijna uitsluitend gebruik maken van

het gesproken woord in plaats van het sprekende woord. De taal, zo zegt Merleau-Ponty, verwondert ons niet meer. Hij wil daarom zelf laten zien dat de taal een ‘wonder’ is.

Vervolgens laat Merleau-Ponty zien dat taal, denken, betekenisgeving en expressie belichaamd zijn door ze te beschouwen vanuit lichamelijke gebaren. Hij schrijft hierover:

Het denken en de uitdrukking constitueren elkaar dus tegelijkertijd, terwijl onze culturele verworvenheid [de taal] zich naar deze onbekende wet gaat schikken, zoals ons lichaam tijdens de verwerving van een gewoonte zich plotseling naar een nieuw gebaar voegt. (FvdW, 253, eigen toevoeging)

Met de ‘onbekende wet’ waarnaar Merleau-Ponty verwijst, wordt bedoeld dat de taal met bestaande betekenissen echt nieuwe betekenis kan genereren en dat doet volgens een te beschrijven of te bestuderen wijze. Een wet valt te beschrijven, maar wat die beschrijving van die wet precies inhoudt voor Merleau-Ponty vraagt onderzoek op zich dat ik in deze tekst niet kan uitvoeren.

In het aangehaalde citaat valt ook te lezen dat reeds bestaande betekenissen *cultuur* vormen. Dit bespreek ik verderop als ik het over paragraaf zeven ‘Het talige gebaar; er zijn geen natuurlijke, noch zuiver

conventionele tekens' heb. De belangrijkste idee in bovenstaand citaat is dat de taal betekenis schept, zoals een gebaar dat doet.

In paragraaf zes 'Het begrijpen van gebaren' brengt Merleau-Ponty spreken in verband met gebaren. Hij laat onder andere zien dat het (sprekende) woord werkelijk *gebaar* is en dat het woord zijn betekenis in zich heeft, zoals een gebaar zijn zin zelf bevat. Merleau-Ponty laat later zien dat het denken en spreken bestaan uit talige gebaren, die op gelijkaardige wijze te beschrijven zijn als lichamelijke gebaren. Hiermee heeft de taal en woordgebruik een wezenlijk belichaamd aspect.

Merleau-Ponty laat dat als volgt zien: denk aan de uitdrukking van woede: een woedegebaar laat geen achterliggende gedachte van woede zien en het gebaar doet mij niet denken aan de woede, maar het gebaar is de woede zelf en toont mij 'wat het is' om woedend te zijn. Het gebaar creëert zelf zijn betekenis. Het gebaar is net zoals het woord geen drager van gedachten of betekenis. Integendeel, het gebaar drukt zijn eigen betekenis uit. Toch valt niet te ontkennen dat de zin van gebaren niet zomaar is gegeven, maar moet worden begrepen of worden herleefd, dat wil zeggen, moet worden hernomen door een act van de toeschouwer.

De kern van probleem inzake hoe men intellectualistisch gebaren

beschrijft, is dat men het begrijpen van een gebaar beschrijft als een intellectuele kenact. Men moet het begrijpen van een gebaar anders beschrijven. De communicatie of het begrijpen van gebaren komt tot stand door de wederzijdse overeenstemming tussen mijn intenties en de gebaren van de ander, tussen mijn gebaren en de afleesbare intenties in het gedrag van de ander. Dat alles geschieht alsof de intentie van de ander mijn lichaam bewoont en mijn intenties het zijne: het gebaar waarvan ik getuige ben, schetst heel voorlopig een intentioneel object, iets waarop ik mij kan richten omdat het naar de voorgrond treedt. Dit object wordt vervolgens volledig begrepen, wanneer mijn lichamelijke vermogens zich eraan aanpassen en het gaan bekleden of belichamen. Het gaat dan om een vermogen dat het *corps-sujet* via het lichaam bezit om de ander te beleven vanuit de belichaamde waarneming (FvdW, 256).

Merleau-Ponty legt daarvoor eerst opnieuw de klemtoon op de verbondenheid van de taal met de waarneming door het lichaamssubject. Hij geeft hiervoor zelf het voorbeeld van de waarneming van een schoorsteen. Ik gebruik het voorbeeld van een borstel, omdat ik dat hierboven ook deed. Ik herneem zijn uiteenzetting niet, maar vat het als volgt samen: als we een borstel waarnemen, dan nemen we niet eerst afzonderlijke perspectieven van die borstel waar

en voegen we die niet samen door de uitvoering van een uitsluitend intellectuele act. We nemen integendeel eerst de borstel in zijn geheel en vanuit de achtergrond van zijn context waar. We vatten, zoals eerder besloten, de betekenis van de schoorsteen of borstel door dat object (innerlijk) te benoemen (of herkennen) en dat gebeurt vrijwel onmiddellijk in de belichaamde ervaring. Ook de intonatie, het accent, het tempo of de stijl van de materialisatie of verklanking hebben een grote betekenis in de belichaamde zinsuiting en de verinnerlijking ervan.

Merleau-Ponty maakt de analogie tussen de perceptie van de borstel en de perceptie (het begrijpen) van gebaren als volgt:

Op dezelfde wijze begrijp ik ook de gebaren van de ander niet door een act van intellectuele interpretatie en is de communicatie tussen twee bewustzijnen niet op de gemeenschappelijke zin van hun ervaringen gefundeerd, maar fundeert zij deze zin eerst zelf. (FvdW, 257)

Net zoals het gebaar zin schept, schept het spreken zin. Communicatie brengt een gemeenschappelijke zin of betekenis voort. Het is niet zo dat er eerst ontalige betekenissen bestaan, die met behulp van de taal overgedragen worden naar een andere denker. Er is niet eerst een gemeenschappelijke zin, die vervolgens communicatie mogelijk maakt. Merleau-Ponty werkt deze complexe analogie verder uit in paragraaf

zeven.

In paragraaf zeven ‘Het talige gebaar; er zijn geen natuurlijke, noch zuiver conventionele tekens’ naar voren dat het spreken niet zomaar bestaat uit gebaren, maar dat het spreken bestaat uit *talige gebaren*. Net zoals gebaren herleefd moeten worden door het lichaam en niet door een intellectuele act, zo werken ook de talige gebaren. Een band met de wereld wordt omgezet in betekenisvolle klank of schriftuur, die ook zichtbaar wordt voor anderen.

Merleau-Ponty laat in eerste plaats zien dat het talige gebaar daarmee net als het (niet-talig) gebaar zijn zin zelf voortbrengt. Het talige gebaar (een woord) richt zich voor haar betekenis, in tegenstelling tot lichaamsgebaren op een mentaal veld dat niet onmiddellijk voor iedereen toegankelijk is en dat juist op de taal is aangewezen om zichzelf mede te delen.

Men kan het weeral vergelijken met het perifere blikveld van het oog. Als we een object zien, dan onderscheiden we dat van haar achtergrond (de omgeving). De betekenis van die achtergrond houdt niet op te bestaan en daarvan zijn we belichaamd bewust. Een object krijgt net betekenis *tegen* (de betekenis van) haar achtergrond in. Op dezelfde manier beschikken wij in het spreken over een ‘mentale’ of niet direct zintuiglijk waarneembare wereld, een achtergrond waarin

woorden en klanken reeds betekenissen bezitten.

Merleau-Ponty noemt dit mentale veld van eerdere waarnemingen en betekenissen grofweg ‘cultuur’. ‘Cultuur’ bestaat volgens Merleau-Ponty dan uit de ter beschikking staande betekenissen, de eerder voltrokken ‘uitdrukkingsacten’ en die brengen tussen de sprekende subjecten een gemeenschappelijke wereld tot stand waarop het actuele en nieuwe woord zich betrekken (FvdW, 258).

Het (emotioneel of existentieel) gebaar verwijst dan meestal naar de direct zintuiglijk waarneembare omgeving of wereld, een talig gebaar kan daarentegen verwijzen naar niet direct zintuiglijke waarnemingen, gedraging of gedachten. Merleau-Ponty laat zeer goed zien dat eens de taal eenmaal gevormd is, het begrijpelijk wordt dat het woord als een gebaar tegen een gemeenschappelijke tussenlichamelijke of ‘mentale’ achtergrond een (publieke) betekenis kan krijgen.

Op wat eerder uiteengezet werd, kan men zeggen dat het sprekende woord er tot gesproken woord verstart. Bepaalde uitdrukkingen moeten namelijk doorheen de tijd op al dan niet contingente wijze tot stand zijn gekomen. Mensen zijn er op een bepaald punt in geslaagd uitdrukkingen met elkaar te delen en te blijven herhalen op dezelfde manier en met dezelfde zin.

Betekenissen van woorden worden simpel gezegd meestal

vastgelegd doordat gelijke woorden op gelijkaardige momenten dezelfde band naar de wereld uitdrukken voor een groep personen. We worden geboren in een wereld waar al veel uitdrukkingen vanzelfsprekend zijn geworden en we gebruiken ze alsof ze van onszelf zijn. Het gebruik van die culturele uitdrukkingen is ook uitdrukking, maar slechts in zoverre dat we ze gebruiken om nieuwe betekenissen uit te drukken.

Bij Merleau-Ponty schuift de vraag dan eigenlijk op: betekenis ontstaat via de woorden, maar waarvan komt hun betekenis dan? Beteenis ontstaat via woorden en woorden zijn uitdrukking van de waarneming, net zoals lichamelijke gebaren. Woorden drukken in eerste instantie onze onmiddellijke of belichaamde band met de wereld uit. Het zijn de krachten in het lichaam die zelf expressief zijn, maar ze drukken daarbij niets vooraf bestaand uit.

Om die reden moeten de eerste ruwe schetsen van de taal in het maken van emotionele gebaren worden gezocht, waardoor de mens over de gegeven zintuiglijke wereld heen een menselijke wereld (cultuur) plaatst. Merleau-Ponty schrijft zelf:

Als men de woordenschat van een taal geheel zou kunnen ontdoen van wat hij aan de manische wetten van de fonetiek, aan de vermenging met vreemde talen, aan de rationalisaties van de grammatici en aan de zelfimitatie van de

taal heeft te danken, dan zal men ongetwijfeld aan de oorsprong van iedere taal een uitdrukkingssysteem ontdekken, weliswaar naar verhouding beperkt, maar toch zodanig dat het niet willekeurig zou zijn om bijvoorbeeld het licht ‘licht’ te noemen als men de nacht ‘nacht’ noemt. (FvdW, 259)

Als men de taal zou kunnen doorgronden en ontdoen van alle vastleggingen, bewerkingen, aanpassingen en veranderingen die doorheen de tijd in het taalgebruik zijn geslopen, dan zou je een belichaamde en sprekende, betekenisstichtende taal van gebaren vinden. Ook al kunnen wij verschillende talen spreken, één ervan (de belichaamde) blijft voor elk van ons altijd de taal waarin wij leven, waarin we ons uitdrukken. Daarnaast geeft de taal ons het vermogen om te communiceren, om de zin van een uitspraak door en door begrijpelijk te maken, geheel van de uitspraak losgekoppeld, in een begripsmatige wereld gedefinieerd, omdat ze dat verondersteld wordt te kunnen. Dat is de intellectualistisch verwachte en doorgevoerde functie van de (Westerse) taal.

Merleau-Ponty laat daarbij opnieuw duidelijk zien dat er in zijn filosofie ook geen gelijkenissen zijn met bekende nationalistische (of empiristische) opvattingen over taal. Deze opvattingen voeren kunstmatige tekens terug op natuurlijke tekens en trachten de taal tot de uitdrukking van emoties als psychologische toestanden te herleiden.

Merleau-Ponty betrekt zich hiermee op de vraag of dat woorden kunstmatige (door mensen afgesproken) tekens zijn en of ze te herleiden zijn tot natuurlijke (voorafbestaande) tekens. Beide termen zijn problematisch. De onderbouwde uiteenzetting van Merleau-Ponty's beschrijving inzake de invloed van natuur en cultuur zou mij hier te verleiden en is niet makkelijk te begrijpen. Daarom vat ik hier samen dat het voor Merleau-Ponty 'niet natuurlijker of minder conventioneel is om in woede te schreeuwen en in de liefde te kussen dan om een tafel 'tafel' te noemen' (FvdW, 257-258). Het kunstmatige teken laat zich niet op het natuurlijke teken terugvoeren, omdat er bij de mens geen natuurlijke tekens voorkomen.

Merleau-Ponty brengt daarom de taal dichter bij de 'emotionele uitdrukking'. Dat sluit aan dat bij zijn existentiële beschrijving van emoties: emoties zijn mogelijke wijzen van ons 'naar de wereld zijn' (*être-au-monde*), en vallen niet louter te begrijpen als psychologische toestanden (FvdW, 252). Deze wijzen van zijn, emoties, zijn contingent ten opzichte van ons lichaam. Cultuurverschillen tonen aan dat het niet natuurlijk vastligt hoe ons 'naar de wereld zijn' zich uitdrukt. Toch zijn er ook fundamentele gelijkenissen te vinden tussen culturen die tonen dat cultuur en taal niet volledig kunstmatig kunnen zijn. Het gebaar en de taal zijn niet enkel natuurlijk, maar ook niet enkel kunstmatig.

Ik wil dit hoofdstuk tot slot met deze belangrijke noot afsluiten: de mens heeft een lichamelijk vermogen dat betekenissen schept en communiceert. De taal is hierbij bijzonder, omdat volgens Merleau-Ponty de taal als enige van alle uitdrukkingshandelingen kan worden vastgelegd en *intersubjectieve* verworvenheden kan vestigen (FvdW, 262). Taal is hetgeen dat ons allen verbindt met elkaar en met de wereld. Taal is de mogelijkheidsvoorraarde om samen te denken en zo betekenis te geven en te delen in deze wereld, om te ‘co-existeren’. Aspecten van de belichaming en waarneming kunnen we samen delen dankzij de taal en omgekeerd kunnen we de taal delen door de belichaming. Het talige lichaam kan via ‘intentionele draden’ vergroeien met andere lichamen en in interactie treden. Het maakt de wereld daarbij op ‘mensenmaat’, een wereld gemaakt waar je overal menselijke restanten terugvindt. Dit specifieke intersubjectieve veld zal Merleau-Ponty later de ‘tussenlichamelijkheid’ noemen.

Om terug te komen naar het vermogen van belichaamde taal: de taal bezit volgens Merleau-Ponty dan de ‘oorspronkelijke’ functie om zichzelf steeds voorbij zichzelf te werpen en zich steeds te vernieuwen om zo nieuwe uitdrukkingen, nieuwe betekenis en nieuw denken tot stand te brengen bij en tussen ons (FvdW, p. 270). Kortom, de taal is nooit, maar wordt steeds. Ze is onuitputbaar. Het is deze functie, dit

vermogen van de taal dat als een wonder of een prestatie moet worden beschouwd.

Sluitend Gareel

Jammer genoeg wordt dit wonder van de taal vandaag maar zelden echt erkend. De taal is de knecht van het denken geworden. Daarmee zijn we terug aan het begin van deze tekst gekomen. Het is tijd om een antwoord te formuleren op de onderzoeks vragen die ik aan het begin van deze tekst formuleerde:

- a) Wat is taal volgens Merleau-Ponty?
- b) hoe geven wij volgens Merleau-Ponty betekenis met behulp van de taal?
- c) wat gebeurt er dus als een tekst je zo raakt dat je kijkwijze naar de wereld verandert?

Om op de eerste twee vragen te antwoorden heb ik in hoofdstuk één de hedendaagse empiristische en intellectualistische opvatting over de taal toegelicht. Vervolgens heb ik laten zien waarom beiden ontoereikend zijn volgens Merleau-Ponty: bij het empirisme is er geen spreker, bij het intellectualisme enkel een denker. In het hoofdstuk twee

heb ik de taalbeschrijving en de beschrijving van het proces van betekenisgeving bij Merleau-Ponty als derde weg besproken. Ik vat hoofdstuk twee samen tot een zevental beschrijvingen die het antwoord op dit deel van deze tekst vormen:

- 1.** Taal is voor Merleau-Ponty eerst en vooral belichaamd gedrag en waarneming. Dit betekent dat taal primair een lichamelijke act is (een gebaar) en dat taalgebruik deel uitmaakt van het gedrag dat in belichaamd waarnemen vervat zit. Waarneming en taal zijn eerst en vooral uitdrukkingen van belichaamde intentionaliteit van het lichaamssubject. We maakten onderscheid tussen belichaamd en reflectief bewustzijn om te laten zien dat ook (na)denken niet louter een ideële of immaterieel gebeuren is, maar door en door belichaamd (als innerlijk spreken). Je beleeft taal (en werkelijkheid) eerst en vooral door je gehele lichaam.
- 2.** Ten tweede heb ik laten zien hoe het woord zelf zijn eigen betekenis sticht. Vanuit de uitdrukking van lichaamstaal (bijvoorbeeld woordgebruik) ontstaat zin. Taal en lichaam produceren of creëren hun eigen betekenis. Het woord draagt geen gedachten, en is ook niet louter causaal (zinloos).

3. Daarmee werd duidelijk dat taal de mogelijkheidsvoorwaarde vormt om na te denken, niet omgekeerd. Denken en spreken komen samen tot stand. Ik heb dit toegelicht met te duiden dat herkennen en benoemen op hetzelfde moment lijken plaats te vinden. Kinderen treden niet eerst tot de taal of het denken toe, maar beiden tegelijk. Nadenken is zo altijd talig en belichaamd. Om van je directe zintuiglijke waarneming los te komen heb je taal nodig. Taal maakt het zo mogelijk om eerdere of toekomstige waarnemingen te hernemen, te veruitwendigen en te delen. De taal wordt daarbij veel breder is dan de verbale taal, namelijk als lichaamstaal.

4. Denken en taal zijn uitdrukking of expressie van de existentie van het corps-sujet. De existentie staat voor allerlei mogelijke intentionaliteiten of relaties die we hebben door belichaamd in de wereld te zijn. In de expressie wordt geen vooraf bestaande betekenis uitgedrukt, maar ontstaat betekenis door te existeren. De taal of het lichaam drukt daarbij dus niets absoluut of ‘waar’ uit , maar wel de belichaamde verhouding met zichzelf en de wereld.

5. Taal bestaat uit talige gebaren, die te beschrijven zijn zoals (emotionele) gebaren. Gebaren zijn belichaamde gedrags-uitdrukkingen van onze band met de wereld en elkaar. Merleau-Ponty brengt ze in verband met de emoties. Gebaren zijn emotioneel in existentiële zin, en niet in de

psychologische zin. Een (existentiële) gebaar is zelf zijn betekenis; de uitdrukking van de (contingente) band met de wereld. De woede is geen teken van een onderliggende toestand van ‘woede’, maar zijn betekenis zelf, ‘wat het betekent om woedend te zijn’. Talige gebaren zijn gebaren die niet noodzakelijk betrokken zijn op de direct zintuiglijke waarneming en daardoor los van tijd en ruimte kunnen komen te staan. Sprekende woorden creëren zin die op zichzelf gaat staan en tot een algemeen of gedeelde, vanzelfsprekende betekenissen wordt omgevormd of geaccepteerd.

6. Er is een verschil tussen gesproken woord en sprekend woord in de taal.

Sprekend woord sticht nieuwe betekenis en voltrekt zich wanneer een spreker voor het eerst iets nieuws lijkt verwoorden, bijvoorbeeld door woorden te combineren of nieuwe woorden uit te vinden. Dit is het unieke eerste vermogen van de taal. Het tweede unieke vermogen is het gesproken woord. Dit zijn allerlei reeds bestaande betekenissen van woorden of de taal. Het aantal woorden en talen dat de mens heeft ontwikkeld doorheen de geschiedenis is ongelooflijk. Het is de ‘geïnstitutionaliseerde’ taal. Hiermee maakt de taal het ook mogelijk om onze waarnemingen enigszins vast te leggen, op te slaan en te veruitwendigen in een ontzettende rijkheid klanken of woorden.

7. Alle reeds voltrokken talige uitdrukkingsacten samen noemt Merleau-Ponty cultuur. Het is uitsluitend de taal die blijvende intersubjectieve verworvenheden kan vestigen. Ook dit is een moeilijke stelling. Cultuur krijgt daarmee een ruimere betekenis: Ze is door en door belichaamd, en overal aanwezig. Niet direct zintuiglijk waarneembare gebaren, talige gebaren (uit het verleden) blijven belichaamde uitdrukkingen van waarneming(en), maar dan vanop een afstand in tijd of ruimte. Je ziet overal rondom je wat anderen met hun lichaam hebben bewerkstelligd. De wereld rondom ons is ‘op mensenmaat’ gemaakt. Daarmee wil ik zeggen dat bijna alles dat je ziet door de interactie van mensen met hun omgeving tot stand is gekomen en op die manier een zekere (culturele) betekenis heeft kregen, zelfs parken, landbouwgrond of aangeplante bossen. Er is bijna geen ongerepte of wilde natuur terug te vinden. Overal vind je tekens van mensen. In de keuzes van de architectuur, kunst, muziek, entertainment, publieke voorzieningen, en allerlei andere zaken zitten allerlei belichaamde gebaren, namelijk talige gebaren in de vormen van tekens en symbolen. Een stad is een en al vlees in deze zienswijze.

De leefwereld van de cultuur vormt zo een verlenging van de belichaming. Omdat je met de taal los kunt komen van de directe zintuiglijkheid, vormt de cultuur het veld van (lichaamstalige)

uitdrukkingen van allerlei waarnemingen die reeds zijn geweest (ook van andere personen), en van waarnemingen zich betrekken op wat nog kan komen. De vraag wordt dan echter hoe het denken en de taal loskomen van de directe zintuiglijkheid en zich kunnen richten op een verleden en een toekomst via de taal. Het uiterlijke spreken wordt daarbij volgens Merleau-Ponty geïnterioriseerd tot stil of innerlijk spreken, namelijk denken.

Kortom, we moeten elkaar niet vooral begrijpen als denkers (met een lichaam) maar als belichaamde wezens, die daardoor kunnen denken. In contact treden met de ander gebeurt dan ook eerst en vooral via het lichaam, ook in de taal. De beschrijving van de taal en betekenisgeving helpt ons volgens Merleau-Ponty het best de raadselachtige aard van het eigen lichaam te beschrijven, omdat ze er zo mee vervlochten is. De taal is te begrijpen als het lichaam voor het denken. Zintuigelijke betekenis en talige betekenis zijn onlosmakelijk verweven. Het lichaam is taal, en de taal een lichaam.

Om daarmee op de laatste vraag te antwoorden: als een tekst je beleving van de wereld zo kan veranderen, hoe komt dat dan? Een mogelijk antwoord kunnen we nu formuleren vanuit Merleau-Ponty: zintuigelijke en talige betekenis zijn sterk verbonden en beiden beïnvloeden elkaar gemakkelijk, omdat bij beiden de belichaming

centraal staat. Lezen doe je met je hele lichaam. Lezen en denken zijn uitdrukkingsacten van belichaamd zijn en daarmee eigenlijk op te vatten als innerlijk spreken. Je voert tijdens het lezen een soort van innerlijke dialoog met wat je leest. Om de paar zinnen stop je even om na te denken of stel je een vraag op basis van wat je las. Je probeert de vastgelegde waarneming van anderen te hernemen en te herbeleven, eerst en vooral via je lichaam en via het lichaam van de ander. Daarbij versta je eerder jezelf vanuit de ander dan dat je de ander begrijpt vanuit jezelf. Je ontdekt waar je niet samenvalt met de stijl of inhoudt van spreker of tekst.

Als je een tekst leest, kruip je in de huid van een mogelijke schrijver. Zolang dat lukt is er geen probleem, maar zodra de tekst onverstaanbaar wordt, neem je je eigen positie terug in. Een spreker verstaan doe je niet enkel aan de hand van de begripsmatige betekenis van de woorden, maar ook aan de hand van de context, zoals de stijl, de klemtonten, accenten, lay-out en andere marges van de tekst. Het gaat dan bijvoorbeeld eerder om de manier waarop iets gezegd wordt, dan wat er gezegd wordt. Je kan het vergelijken met allerlei kleine aspecten die zich aandringen tijdens een gesprek, zoals gezichtsuitdrukkingen, lichaamshoudingen, bewegingen met de handen, uitspraak van de woorden, enzovoort.

Als je een tekst leest of erover nadenkt, kunnen de woorden via hun talige betekenis nieuwe zintuiglijke betekenis aan de dingen in de wereld geven, omdat beiden in een onmiddellijk verband staan ten aanzien van de impact op je lijf. De waarneming van een tekst is nooit af, omdat de waarneming altijd open staat naar datgene wat in zekere zin op een specifiek moment naar voren kan treden. Het is een proces dat steeds hernomen wordt en daarmee zichzelf en haar betekenis steeds herstructureert. Iets wat in bij de interactie van een gesprek of bij het lezen van een tekst constant het geval is. Je bent nooit echt uitgesproken en hebt nooit echt gezegd wat je wil bijvoorbeeld. Je weet nooit wat de ander precies zal zeggen en hoe hij zal spreken.

Anders gezegd, als je leest, dan heb je een soort van spreker of schrijver voor je die zowel gesproken (geschreven) en sprekend (schrijvend) woord gebruikt. De betekenis van het gesprek ligt daarmee altijd open en is onbepaald. Omdat je je in de dialoog in eerste instantie betrekt vanuit de lichaamstaal, treedt je toe tot een tussenlichamelijk gebied of deelde belichaamde ruimte, waarop beiden zich op elkaar kunnen betrekken. Hierin ligt de belichaamde intersubjectiviteit.

Het is pas omdat we met elkaar in contact treden via de tussenlichamelijkheid dat we via de begripsmatige taal een mentaal veld kunnen ontwikkelen waar rationele individuen de taal abstracter

kunnen toepassen om te spreken over niet direct zintuiglijk waarneembare werkelijkheid. Dit is de doorgevoerde functie van de taal.

De taal zorgt er daarbij –gelukkig– ook voor dat we kunnen loskomen van ons eigen lichaam en de directe zintuiglijke waarneming om er ‘voorbij’ te kunnen treden. Op dat moment worden we pas echt zelfbewust. We kunnen via taal waarnemingen proberen vast te leggen buiten de tijd en ruimte. Omgekeerd betekent dat ook dat we ons kunnen bijvoegen in gesprekken en proberen deel te nemen in zintuiglijke waarnemingen van anderen, omdat ook zij die kunnen vastleggen met behulp van de taal veilig buiten de tijd en ruimte. We nemen wat afstand van het hier-en-nu door aspecten van de waarneming vast te leggen in begrippen. Zo kunnen we spreken over waarneming die reeds voorbij is en nog moet komen.

We kunnen zo dankzij de taal waarnemingen en begrippen bij elkaar knutselen tot niet bestaande waarnemingen, fictieve gebeurtenissen. Er opent zich een heel veld van imaginaire voorstellingen die we ‘verbeelding’ kunnen noemen. We kunnen al dan niet fictieve verhalen vertellen en andere ‘werelden’ creëren die lijken op de onze. Het zijn experimenten voor een lichamelijk verstaan van elkaar en de wereld met een ongeziene rijkheid aan (literaire) beelden en ervaringen. In die zin is lezen of schrijven (taal) gelijk aan

waarnemen van de wereld zelf in al haar mogelijkheden. Deelnemen aan literatuur is dan niets minder dan je betekenishorizon verbreden en je (fenomenologische) wereld alsook je (fenomenaal) lichaam groter maken. De wereld en haar mogelijkheden weerspiegelen zich in de belichaming van literatuur.

Geraadpleegde literatuur

- Baeyens Frank, *De Ongrijpbaarheid Der Dingen: Over De Vervlechting Van Taal En Waarneming Bij M. Merleau-Ponty*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2004.
- Darwin Charles and Kebler Leonard, *On the origin of species by means of natural selection, or, The preservation of favoured races in the struggle for life*, London: J. Murray, 1859.
- King Stephen, *It*, New York: Viking Press, 1986.
- Merleau-Ponty Maurice, *Phénoménologie de la Perception*, Parijs, Editions Gallimard, 1945, vertaald als *Fenomenologie van de waarneming*, door Douwe Tiemersma en Rens Vlasblom, Amsterdam: Boom, 2009, [afkorting: FvdW].
In het bijzonder:
  - , deel I, III: De ruimtelijkheid van het eigen lichaam en de motoriek., pp. 160-214.
  - , deel I: Het lichaam als expressie en de taal, pp. 243-273.
- Moran Dermot, *Introduction to Phenomenology*, London: Routledge, 1999.
- Sokolowski Robert, *Introduction to Phenomenology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Zahavi Dan, *Phenomenology: The Basics*, London: Routledge, 2019.

Heeft u opmerkingen, vragen, correcties of aanvullingen op deze tekst?

Dan mag u altijd contact met me oppnemen via het e-mailadres:

SampsonPress@protonmail.com

Of via mijn Academia-profiel: Jenske Sampson

<https://indepent.academia.edu/JenskeSampson>